

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№117
(19307)

2019 чылдың
октябрь 15
вторник

Хүннүң үнери — 06:59
Ажары — 17:30
Хүн дурту — 10:31

солуннун сайтызы // shyn.ru
электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг 12+

моол-тыва харылзаалар

«АРЦСУУРЬ-2019» САДЫГ-ДЕЛГЕЛГЕ

Моолдун Завхан аймааның Тэс
сунун девискээринде «Арцсуурь»
чегге чылдың эртип турар кызы-
чанының садыг-делгелге «Арц-
с-2019» ярмарказының байырлыг
дышыкыны октябрь 10-да болган.
ан аймактың губернатору дээрги
тсайхан биле Эрзин кожууннун
рга даргазының хүлээлгезин
едип турар Орлан Чигжит сай-
ыкчыларга, садып алыкчыларга
р чедирип, садыг-саарылга үре-
елдиг болурун күззэн.

Россия — Моол кызыгаарында «Ца-
-Тологой» хыналда-эрттирилге
тузунун бетинде Россияның Айыыл
корук албанының ТР-де Кызыгаар
пелиниң, ИХЯ-ның миграция, по-
я, КАИ ажилдакчылары, үндүрүг
аш шериг полициязының автома-
лары бар. «Арцсуурь» хыналда-эрт-
лге пунктузун эрте бээрге, база-ла
кызыгааржылар хынап турар.

Моолдун сайгарлыкчылары өглерде,
тыннарда, чамдыктары автома-
ларында, боттарының чогаадып
тан баартактарында барааннарын
зэн. Ында хүн бүрүде амыдыралга
гүлээр барааннардан аңгыда, мал-
нарга өглер, аът дериг-херексели
р, чүгөн, чулар, аргамчы, чонак,
амык, кижен...), кидис ширтектер,
ден идиктер, эттел каан алгы-кеш,
истер, торгу дээш чүнү чок дээр. Өг-
з — 100000-120000, эзер — 7000-8000,
ден сапогтар — 1500-2500, хүн бата-
тары — 3000 рубльден өрү.

Баянтэс сумузуңуң даргазы Ч.Дорж-
цэмбэниң чугаазы-биле алырга, бо чы-
лын Улан-Баатор, Эрдэнэт, Дархан, Ховд
хоорайлардан, Увс, Завхан, Архангай
аймактарының сумуларындан сайгар-
лыкчылар келген.

Кашемирден хепти Улан-Баатордан
сайгарлыкчы Гэрэлхуу Ядмаа садып
турар. Ооң өртек-үнези найысылалда
өртектерден чиик. Кашемирден бөрттер,
моюн ораарлар, джемперлерни дел-
гзэн. Оон аңгыда төвө дүгүндөн чылыг
чүвүрлер, уктар, чоорганнар, хертеш
баштыг хөм идиктер база эккелген.
Аыштанып-чемненир газ суугулу, удуур-
да, «чычаанынга» чылыг чоорганнарын
эштип алгаш чыдыптарын чугаалады.
Олар бо чылын бир дугаар мында кир-
жип турары бо. «Моолдун барык шупту
аймактарындан сайгарлыкчылар келген-
дир. Оларның-биле таныжып ап, кады
ажылдаары-биле, ажыктыг чугааны
кылдывыс. Садып алыкчылар кашемир-
ден хеп болгаш хертеш баштыг хөм идик-
терни сонуургаар-дыр. Көжээ концерт
болур деп чарлап турду, ону сонуургап
көөр бис» — деп, Гэрэлхуу барааннарын
көргүспүшаан, термостан изиг шайын
аякка кудуп, хүндүлөп сунду.

Янзы-бүрү өңүңү торгу тоннар кижиниң
караанга дораан илдиге бээр. Баянтэс
сумузуңдан келген Н.Санагч садыг-дел-
гелгеде беш дугаар чыл киржип турар.
Шевер сайгарлыкчы бодунуң даараан
тоннарын көргүстү. «Мында чылдың-на
киржип турар сайгарлыкчылар-биле
ужуражып, аралажып турар бис. Россия-

дан чамдык садып алыкчыларны база
таныыр апардывыс. Мөөңү-биле бараан
садып алырга, өртзөн чигедип бээр-дир
бис» — деп, Н.Санагч кыс садып алыкчыга
тон кедирип тура, чугаалады. Тон өртзө
1500 рубль, кылымал кеш-биле чылыг-
лаан тоннар — 2500 рубль. Улан-Баатор,
Улаангомда ооң өртзө 4000 рубль болза,
Кызылда 5000 рубльге садып турар.

Херээжен чон төвө дүгүндөн чоор-
ган, хеп, көрей косметика, аяк-сава,
электри хөнек, паштарны сонуургаан.
Садып алыкчыларның аразында Саян
артындан келген орус омактыг эр киж
хөмдөн сапогтарны шилип ап турар. Ка-
йыын келгенин, ат-сывын айтырамынга,
харылаарындан ойталады.

Аймак бүрүзү өглерде чемненир
черлерни ажиткан. Ында бууза, цуйван,
далган үскен мүн, сүттүг шай садып
алыкчыларны манап турар. Кызыгаар
эрттеринден озалдаан хамаатылар аңа
100 рубль төлээш, хонуп ап база болур.
Сайгарлыкчылар келген чон-биле орус,
чамдыктары тыва дылга садыглажып
турар. Хөй сайгарлыкчылар аразын-
дан Цэнгэл тываларының шеверлерин
эскербедим.

Эрзин кожууннун чагырыкчызының
экономика талазы-биле оралакчызы Ба-
ды-Буян-Кежик Кыргыс-биле ужуражып,
ук хемчегниң дугайында сонуургадым.
«Тываның Чазаа Моолдун Завхан болгаш
Убсанур аймактарының чагыргазы-биле
садыг-экономика, эртем-техниктиг бол-
гаш культура талазы-биле кады ажил-

(Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүң медээлери

ХАДЫННАР ХООРАЙНЫ КААСТААР

Эрткен хүннерде Кызыл хоорайга Бү-
гү-россия чергелиг «Ногаан Россия» деп
экологтук субботниктер эрткилзэн. Ооң
түннелинде найысылалдың Калинин ку-
думчузунда 140 хадың, Ангара бульварын-
да 25 хады болгаш Аныяктар сесерлиинде
240 сперей дээр соокка кончуг шыдамык
чадаң үнүштерни тараан. Аныяктар се-
серлии хүнден хүнче чараш бар чыдарын
ында доктаамал кээп турар дыштанык-
чылар эскерип эгелзэн. Оон аңгыда 40
хадыны хоорайның кол чеве-хөөрүнде
база тараан. Аңаа Ритуал МУБ-туң ажил-
дакчылары болгаш хууда сайгарлыкчылар
база киришкен. Ниитизи-биле экологтук
субботникке 180 киж киришкен.

ЧА АДЫКЧЫЛАРЫНЫҢ ШУУЛГАНЫ

Тыва Үндезин культура төвүңге бо
чылдың октябрь 16-да Ча адар спорттун
федерациязы болгаш тыва национал ча
адыкчылары чыгып, улуг шуулганы
эрттирер дзэн. Аңаа тыва национал ча
адар болгаш чаңчылчаан ча адар спорттун
хевириниң ылгалы, сайзыралы база ни-
титизи-биле ча адар спорттун республикага
хөгжүлдээниң дугайында болгаш өске-даа
айтырылганы сайгарып чугаалажыр.

УС-ШЕВЕРЛЕРНИҢ УРАН ЧҮҮЛ ЛАБОРАТОРИЯЗЫ

2019 чылдың октябрь 11-де Тыва Үндезин
культура төвүнүн ажилдакчылары О.В. Сат,
А.А. Балган, Э.А. Ооржак болгаш ус-шевер
С.С. Сарыглар Красноярск крайның Шушен-
ское суурга болуп эрткен «Партнёр» деп
Сибирь регионнун шеверлериниң уран чүүл
лабораториязының ажылынга киришкен.
Лабораторияның ажылы «Шушенское» деп
төөгү-этнографтыг музейге болуп эрткен.
Аңаа Сибирь регионнун янзы-бүрү мате-
риалдар болгаш техниктиг аргалар-биле
ажылдап турар ус-шеверлери киришкен.
Тывадан ус-шевер Сайзанаан Сергеевна
Сарыглар тыва национал идикти даараа-
рынга көргүзүлгүг кичээлди эрттирген. Тыва
Үндезин культура төвүнүн ажилдакчыла-
рынга болгаш келген ус-шеверлерге уран
чүүл лабораториязының ажылы ажыктыг,
өөредиглиг, солун болган.

МУЗЕЙГЕ СОЛУН УЖУРАЖЫЛГА

Тываның Национал музейинге 2019
чылдың октябрь 16-да «Убсу-Нуур ыйгы-
лаажы» Күрүнениң бойдус биосферлиг
камгалалдыг черниң специалистери-биле
солун ужуражылга болуру манаттынып
турар. Национал парктар, камгалалдыг
черлер хүнүңге тураскаадып эрттирер
хөмчегге Кызылдың школаларының
өөреникчилерин чалап турар. Солун
хөмчегге чүгле ужуражылгадан аңгыда,
видеокаптер, слайд-шоу көрүлдөзи база
болур. Ол ышкаш «Убсу-Нуур ыйгылаа-
жының» ажилдакчылары сургуулдарга
Россияда национал парктарының төөгүзүн,
ирбиштиң камгалалына тураскааткан Ты-
вада эртип турар фестиваль дугайында
солун тайылбыры кылыр.

Чазак Даргазы социал четкилерде

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ – АМЫДЫРАЛДЫҢ КОЛ ӨЗЭЭ

Октябрь 13 – Көдээ ажил-агий болгаш үлетпүр болбаа-зырадылга ажилдакчызынын хүнү. Бо байырлалдың кол маадырлары болур көдээ ишчилерге бодунуң хууда кандыг хамаарылгалыын, канчаар үнелеп турарын Шолбан Кара-оол социал четкилерде сеткилинден мынчаар бижээн:

«Сеткилим ханызындан көдээ ишчилерге байырым чедирдим. Бистиң көдээ ажил-агийыс, одар-белчирилг мал ажылы – тываларның амыдыралының кезээде кол өзээ болуп чораан. Ол – бистиң амыдырал-чуртталгавыстың омур-хевири, кижилерниң аажы-чаңы. Эң-не берге үелерде безин чер-чурттугларымга көдээ ажил-агийы кезээде өмөк-демек болуп чораан. Ол бистиң чөмгөрүп, кезээде дузалап турган. Чер кырынга кандыг-даа хай-халап болуп турда, бистиң мал ажил-агийлыгыларыс бо чер кырында чурттап чоруурларны аштатпайн-суксатпайн келген. Ынчангаш Тываның көдээ ажил-агий

ажылдакчыларының күш-ажылын эртер үнелээри болдунмас. Ындыг-даа бол, онзагай хүнде, Көдээ ажил-агий болгаш үлетпүр болбаа-зырадылга ажилдакчызынын хүнү деп адаан байырлалче кичээнге ийи угландырыкса-дым. Байырлалдың адында ийи кезээнге хамаарыштыр бисте улуг белеткел бар, кайнаар баарыс база билдингир. Бистиң республикавыс – мал ажил-агийы-биле чурттуң чоргааралы. Ам бис ону көдээ ишчинин мында өстүрген чүүлүнүң үлетпүр болбаа-зырадылгавызын талазы-биле чоргааралы болдурар уjurлуг бис».

ТӨРЭЭН СУУРУНГА ЫНАК БООРУНДАН АҢГЫДА, ДЕТКИИРИ ЧУГУЛА

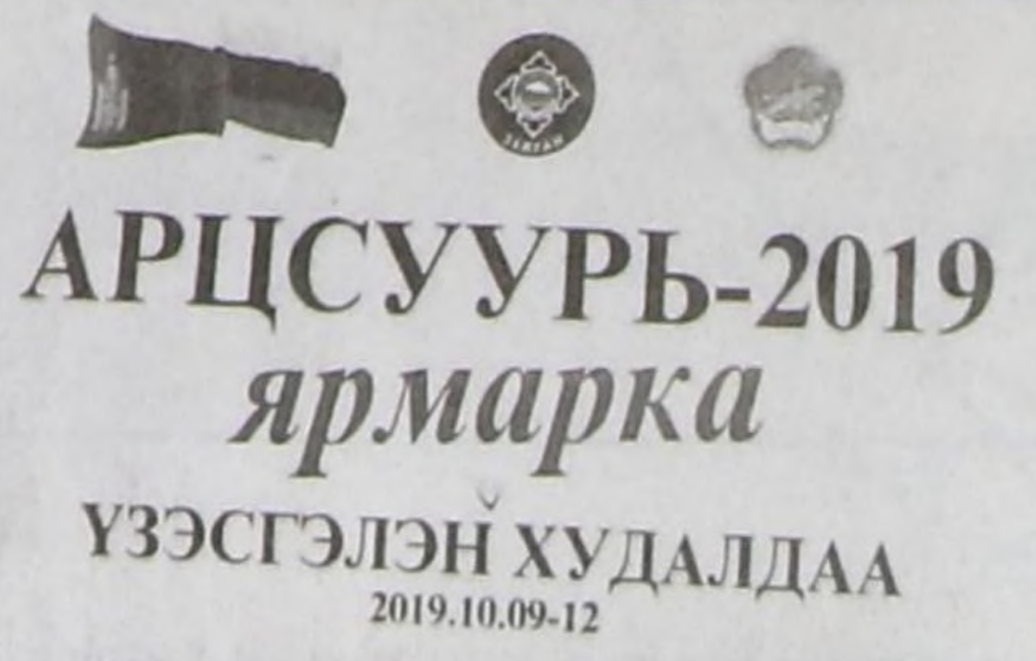

Октябрь 12. «Бисте ыңдыг, дыка күштүг чаңчылыыс бар. Кажан өскөн-төрээн суурунга кандыг-ла-бир юбилейни демдегеп турар үеде, ол чер-чурттуглары оон-моон чыгып, эки күзээшкinnerни кылбышаан, белек-селээн албан сөңнээш баар. Бо хүн Хайыракан суурун алгап-мактап, келген кижилер бүрүзү чер-чурттугларын деткип, бир-ле ажыктыг чүүлду сөңнеп турлар. Бодум хуумда, херек кырында ажилды кылып турар кижилерни деткири-би-

ле четкеш келдим. Суурда кара чаңгыс чоннуң хостуг үезинде чыгыр чери турган октаттыг спорт залын септээр дугайында шийтпирни хайыраканчылар ураалап хүлээп алдылар. Ол ышкаш уругларның уран чүүл школазын база деткир бис. Шыны-биле алырга, Москвага ажилчын сургакчылаашкын соонда чер-чурттугларым-биле аралажып чугаалажырымга, эки деп чүвезин, олар-биле кезээде өзүлүг тодаргай амыдыралчы байдалда бис».

«АРЦСУУРЬ-2019» САДЫГ-ДЕЛГЕЛГЕ

Ук ярмарканы окт-де байырлыг байдалг-Эрзин кожунуң чагыс төлээлери Россия та кызыгаарны сөөлгү-шина эрткижеге чед-ажылдаан. Октябрь 9-ге чедир даштыкы чок Россияның хамаа-кызыгаарның ийи та-чаңгыс удаа бээр эрт-бижитки миграция ал-кылдыртып ап турган. Кызыгаар эртер б-өре-ширезин баш удур-тырып алганы дээр д-каш хамааты хыналда

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). дажылга дугайында керээни боттандырар сорулга-биле 2010 чылдан тура кызыгаар чанының садыг-делгелге яр-маркаларын Моолдун девис-кээринде эрттирип турар. Оң кол сорулгазы – ийи чурттуң чоннарының найыралын бы-жыглаары, садыг-экономиктиг харылзааларны экижидери, ниити бизнести хөгжүдери, бүдүрүлгелер каттыжышкын-нарын кириштирери.

Сөөлгү чылдарда садыг-саарылга талазы-биле сайга-рып көөрге, көдээ аалдарда малчыннар өг, ону шывар пре-зент, пөс, кидис дээш оон-даа өске барааннарны садып ап турар. Бо бүгүнүң өртектери садып алыкчыга таарымча-лыг. Кызыгаарда каайлы ал-бан черин таварыштыр бо бүгүнү эрттирери-биле оларга дузаны көргүзүп турар бис. Садыг-делгелге үезинде Эр-зин кожунуң чагыргавының удуртулгавы, ажилдакчыла-ры тургускан график өзүгаар кызыгаарның ийи талазынга дежурныйлаашкынны чорут-кан. Республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан келген сай-гарлыкчылар мөөңү-биле ба-рааннарны садып ап турар. Чамдык таварылгада Моолдун сайгарлыкчылары бараанының өрттөн туруктерге көргүскөн болур. Оң уржуундан садып

алыкчылар хей тиктер көргөш, өрттөн дыка аар деп бодай бээр. Ынчангаш садыг-дел-гелге үезинде одуругларны шак болгаш-ла эргий кезип, бо бүгүнү тайылбырлаар-дыр бис. Эрткен чылын Минусинск хо-райдан сайгарлыкчы эккелген далганын төндүр саткаш, удур барааннап алгаш, үнүп турду. Моол сайгарлыкчы Россиядан конфет, шоколад, хандыларны эккел, бо чылын мында делгээн болду. Оон аңгыда «Туран» сыын ажил-агийы бараанна-рын даштыкыже үндүр садары-биле (экспорт) чагыны киирген. Тус черниң сайгарлыкчылары колдуунда барааннап ап турар» – деп, Бады-Буян-Кежик Кыргыс чугаалады.

рилге пунктузунга сакты-ген. Хыналда үезинде ол Россиядан дашкаар үн кызыгаарлааны-биле д чоруур уjurга таварышка Сайгарлыкчылар са-делгелге бедик деңгелге-турарын, а садып алыкч-барааннарның өртектер-чиик болганын демдегепт-Айыыл чок чорукту Моолду-лиция ажилдакчылары хан-ган. Россияның-даа, Моол-даа талазындан эрттирикч-бо садыг-делгелгениң кир-чилеринге бүгү-ле таары-лыг байдалдарны тургуска-демдеглээр апаар.

Шончалай ХОВАЛ
Сайлаана ИРГИТ
тырттырган чурукта

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

1992-2001 чылдарда төрүттүнгөн
хамаатыларны 2019 чылдың октябрь-
декабрьда Тыва Республикадан шериг
албанынче келдиртиринин дугайында

1998 чылдың март 28-те «Шериг хү-
лээдир сорулга-биле, Тыва Рес-
публиканың Кызыл хоорайда шериг
комиссариатының килдизинин кел-
диришкин пунктузунга чыылда пунк-
тузунун удуртукказының түр штадын
тургузар. Тыва Республиканың чыылда
пунктузунун түр штадын составын
бодунун шиитпири-биле тодарадыр.

1. Тыва Республиканың келдириш-
кин комиссиязын, Тыва Республиканың
муниципалдыг районнарының болгаш
хоорай округтарының келдиришкин
комиссияларын тургузар.

2. Дараазында чүүлдерни бадылаар:
- Тыва Республиканың келдириш-
кин комиссиязының составын (кол
болгаш курлавыр);

- Тыва Республиканың муниципалдыг
районнарының болгаш хоорай округ-
тарының келдиришкин комиссияларының
составтарын (кол болгаш курлавыр);

- Тыва Республиканың келдириш-
кин комиссиязының 2019 чылдың ок-
тябрь-декабрьда хуралдарының графи-
ки;

- 2019 чылдың октябрь-декабрьда
Тыва Республиканың муниципалдыг тур-
гузгаларына хамаатыларны келдиртип
турар үеде эмчи шинчилгезинин тала-
зы-биле комиссияларны эрттиреринин
афигин;

- 2019 чылда шериг албанынче кел-
диртир ужурулг хамаатыларны стацио-
нарга шинчилеринин болгаш эмнээринин
талазы-биле тускайлаан медицина
организацияларының даңзызын.

3. Хамаатыларны шериг албанынче
келдиртир Тыва Республиканың Ше-
риг комиссариатының чыылда пункту-
зунга чорудар.

4. Хамаатыларны шериг албанынче
келдиртип турар үеде Тыва Респуб-
ликаның Кадык камгалал яамызы:

- 2019 чылдың октябрь-декабрь-
да шериг албанынче келдиришкин
эмчи хамаатыларны шинчилеринин
талазы-биле муниципалдыг тургуз-
гуже график ёзугаар эмчи специали-
стерни чорудар;

- келдиришкин кампаниязын эмчи
специалистер-биле, ВИЧ, РВ болгаш
«С» гепатиттин хыналда-
на хан алыр лаборантылар-биле,
эргежок чугула эмнер-биле, медицина
риг-херекселдери-биле, көжүр чоруур
нтен тургузгалары-биле, шериг ал-
банынче келдиртир ужурулг хамааты-
ларны эмчи шинчилгезин кылып
рудар эт-херексел болгаш дерилге-
р-биле хандыар;

- шериг албанынче келдиртип турар
хамаатыларга эмчинин халас шинчил-
гезин (эмнээшкенин) тускайжыт-
кан эмчи дузазын чедирери-биле,
Тыва Республиканың муниципалдыг
тургузгаларында эмнелге албан черле-
-болгаш эмнелге-профилактика ал-
бан черлери (эмнээшкенин) стационар
абулаторлуг) халас эмчи шинчилгези-
н четтирер турарларны чорудары-
н, 2019 чылда шериг албанынче
келдиртир хамаатыларның стационар
шинчилгезинге болгаш эмнээшкенин

тускайлаан медицина организацияла-
рын даңзы ёзугаар тускайлаар.

5. Тыва Республиканың Өөредилге
болгаш эртем яамызы өөредилге че-
ринден үндүрткен шеригже келдиртир
назылыг оолдарның дугайында медээ-
лерни Тыва Республиканың Шериг
комиссариатының тургузуунда сал-
бырларынче 2019 чылдың октябрь 1-ге
чедир кириер.

6. Хамаатыларны шериг алба-
нынче келдиртип турар үеде Тыва
Республиканың Культура яамызы:

1) Тыва Республиканың чыылда
пунктузунга чорудар культура-масса-
лыг хемчеглеринин болгаш кижизидилге
ажылының талазы-биле планнарны
күүседиринге деткимчени көргүзөр;

2) Тыва Республиканың Шериг ко-
миссариаты-биле кады Шеригже кел-
диришкин хүнүнүн план-сценарийин
ажылдап кылыр;

3) артистерниң, бот-тывынгыр уран
чүүл коллективтеринин, Ада-чурттуң
Улуг дайынының хоочуннарының,
Чепсектиг Күштеринин хоочуннарының,
интернационалчы дайынчыларның,
шеригже келдирткеннеринин ада-
иелеринин шеригже чоруурларның
мурнунга күүселделерин, сөс алырын
организаастаар.

7. Тыва Республиканың Инфор-
матизация болгаш харылзаа яамызы
Тыва Республиканың Шериг комисса-
риатының чыылда пунктузундан Рос-
сия Федерациязының Чепсектиг Күш-
теринин шеригже келдирткеннерни чо-
рудуп турар үеде «Тыва эр кижилеринин
ат-алдарының дүрүмүн» тыпсырын
организаастаар.

8. Сүмелээри болза:

1) Шериг албанынче келдиришкин
чорудуп турар үеде Тыва Респуб-
лика талазы-биле Иштики херектер яамы-
зынга;

- 2019 чылдың октябрь 1-ден де-
кабрь 31-ге чедир (Тыва Республиканың
Шериг комиссариатының чагыын ёзу-
гаар) полицияның нарядтарын Тыва
Республиканың чыылда пунктузунче
болгаш муниципалдыг районнарның
болгаш хоорай округтарының чыылда
пунктуларынче, шеригже келдирткен-
нерни автомобиль транспорту-биле
Абакан хоорайже организаастыг чору-
дуп турар үеде террорисчи актыларны
болгаш экстремисчи үүлгедиглерни хөй
улус чыылган черге болдурбазының
талазы-биле хемчеглерни алыр;

- хөй-ниитинин корум-чурумун
хажытканының дугайында медээлерге
(онза байдалдар тургустунган таварыл-
галарда) Тыва Республиканың чыылда
пунктузундан, а ол ышкаш муниципалдыг
районнарның база хоорай округтарының
чыылда пунктуларындан келген
билдиришкенин, дыңнадылгаларга
полиция ажилдакчыларының чогуур
үезинде хемчег алырын хандыар.

2) Тыва Республиканың шериг ко-
миссарына:

а) 1992-2001 чылдарда төрүттүнгөн
хамаатыларны 2019 чылдың октябрь-
декабрьда шериг албанынче кел-
диртиринин талазы-биле ажилды
организаастаар;

б) шеригже келдирткеннерни шериг
албанын эрттирер черлеринче орга-
низаастыг чорудар, келдирткеннерни
шериг командаларын тургузар, шериг
кезектеринин төлээлеринге оларны

хүлээдир сорулга-биле, Тыва Рес-
публиканың Кызыл хоорайда шериг
комиссариатының килдизинин кел-
диришкин пунктузунга чыылда пунк-
тузунун удуртукказының түр штадын
тургузар. Тыва Республиканың чыылда
пунктузунун түр штадын составын
бодунун шиитпири-биле тодарадыр.

в) 2019 чылдың октябрь 1-ден де-
кабрь 31-ге чедир Тыва Республиканың
чыылда пунктузунун ажилын органи-
заастаар;

г) Тыва Республикада ОШАЧКИ-ниң
үделге автомобил тускайлаарының
болгаш шериг командаларын Абакан
хоорайга чедир чорудуп турар үеде орук
шимчээшкенин айыыл чок чоруун
хандыраарының дугайында айтырыгны
сайгарап көөр кылдыр Россияның ИХЯ-
зының Тыва Республикада ОШАЧКИ
эргелелинче чагыгны кириер;

д) Россия Федерациязының Чазая-
ның 2004 чылдың декабрь 1-де «Шериг
хүлээлгезинин болгаш шериг албанының
дугайында» Федералдыг хоойлуну күү-
седири-биле холбаштыр Россия Феде-
рациязының организацияларының бол-
гаш хамаатыларының үндүргөн чарыг-
далдарын дуглаарының чурумунун дуг-
гайында» № 704 доктаалыга дүүштүр
организацияларның болгаш шеригже
келдирткен хамаатыларның үндүргөн
чарыгдалдарының орнун эгидерин
хандыар;

е) 2019 чылдың октябрь-декабрь-
да Тыва Республиканың муниципал-
дыг тургузгаларында хамаатыларның
шериг албанынче келдиртилгезин
белеткээринин болгаш эрттиреринин
талазы-биле ажилдың байдалына
анализти кылыр. Шериг албанынче
хамаатыларны келдирткеннинин түңнел-
деринин дугайында медээни Россия
Федерациязының Камгалал яамызынче
чорудар кылдыр, Тыва Республиканың
Чазаянче 2019 чылдың январь 25-ке
чедир кириер.

3) Өнүккөн кайы-даа хевири хамаан-
чокка организацияларның удуртукчу-
ларына:

- шериг албанынче келдиришкин-
биле холбашкан чарыгдалдарга ком-
пенсацияны Россия Федерациязының
Чазаяның 2004 чылдың декабрь 1-де
«Шериг хүлээлгезинин болгаш шериг
албанының дугайында» Федералдыг
хоойлуну күүседири-биле, хемчеглер
эрттиргени-биле холбашкан Россия
Федерациязының организацияларының
болгаш хамаатыларның үндүргөн ча-
рыгдалдарына компенсация тыпсыр
кылдыр эргежок чугула документи-
лерни кожууннарның болгаш Кызыл
хоорайның тус-тус шериг комиссариат-
тарынынче кириер.

- Кызыл хоорайның болгаш кожуун-
нарның шериг комиссариаттарына
эрттирер шериг албанынче келдириш-
кинге хамаарышкан хемчеглерге ше-
ригже келдирткен оолдарның чо-
гуур үезинде келирин хандыраары-
биле, кыйгыртышкын бижиктерин
хамаатыларның ажилдап (өөренип)
турар черинге чогуур үезинде тыпсы-
рын хандыар.

4) Тыва Республиканың мэриязы
Тыва Республиканың Шериг комисса-
риаты-биле дугуржулга ёзугаар:

- Тыва Республиканың Шериг
комиссарының чагыын ёзугаар шериг
албанын кижилерни РФ-тин Чепсек-
тиг Күштеринче байырлыг байдалга
үдээри-биле, келдиришкин ажилының
талазы-биле чыылдаларны эрттирери-
биле күрүнениң автономнуг «Орус куль-
тура төвү» албан черинин көрүкчүлер
залын тускайлаар.

5) Тыва Республиканың муниципал-
дыг районнарының болгаш хоорай
округтарының удуртукчуларына — кел-
диришкин комиссияларының дарга-
ларына:

- шериг албанынче келдириш-
кин-биле холбашкан хемчеглерни
белеткээринге эргежок чугула тех-
никтиг ажилдакчыларны томуйлаары
болгаш оран-саваларны тускайлаары-
биле, кожууннарның болгаш Кызыл
хоорайның шериг комиссарларындан
чагыгларны Россия Федерациязының
Чазаяның 2006 чылдың ноябрь 11-де
«Россия Федерациязының хамаатыла-
рын шериг албанынче келдиртиринин
дугайында дүрүмнү бадылаарының ду-
гайында» № 663 доктаалыга дүүштүр
хүлээп алыр;

- хамаатыларның айыыл чок аргыш-
тырылганы болгаш шериг албанынче
келдиришкин-биле болгаш хамааты-
ларны Тыва Республиканың муниципалдыг
районнарының болгаш хоорай
округтарының чыылда пунктуларынче
чедирери-биле, а ол ышкаш Тыва
Республиканың чыылда пунктузунче
чедирери-биле холбашкан хемчеглерге
тускайлаан транспорт херекселдеринин
техниктиг байдалын хынаарын органи-
заастаар;

- 2019 чылдың ноябрь 15-те Тыва
Республиканың муниципалдыг район-
нарына болгаш хоорай округтарына
Шеригже келдиришкин хүнүн эрттирер;

- Россия Федерациязының Чепсектиг
Күштеринге шериг албанынче келдирт-
кен хамаатыларны байырлыг байдалга
үдээр;

- хоойлу ёзугаар барымдаазы чокка,
шериг албанынче келдиришкин-биле
албан-хүлээлгезин 27 харга чедир эрт-
тирбээн хамаатыларга хамаарыштыр
айтырыгны шиитпирлээри-биле, келди-
ришкин комиссиязының хуралдарын
эрттирер;

а) Тыва Республиканың муниципал-
дыг районнарына болгаш хоорай округ-
тарына дараазында келдиришкенин
эгелээринге чедир айда бирден эвээш
эвести;

б) Тыва Республиканың келдириш-
кин комиссиязынга эргежок чугула
апарганда;

- 2019 чылдың октябрь-декабрьда Тыва
Республиканың муниципалдыг тургузгалары-
на хамаатыларны шериг албанынче
келдирткеннинин түңнелдеринин дугайында
медээни Тыва Республиканың келди-
ришкин комиссиязының даргазынче 2019
чылдың декабрь 31-ге чедир кириер.

9. Тыва Республиканың Баштыңының
2019 чылдың март 26-да үндүргөн «1991-
2000 чылдарда төрүттүнгөн хамаа-
тыларны 2019 чылдың апрель-июльда
шериг албанынче келдиртиринин ду-
гайында» № 94-РГ айтышкынын күжүн
чидирген деп санаар.

10. Бо айтышкынын «Шын» бол-
гаш «Тувинская правда» солуннарга
парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин
албан ёзузунун интернет-порталына»
(www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет»
информация-телекоммуникация чет-
кизинде Тыва Республиканың албан
ёзузунун сайтына кириер.

11. Бо айтышкынын күүселдезинге
контрольду Тыва Республиканың
Баштыңының Администрациязының
болгаш Тыва Республиканың Чазаяның
Аппаратының регионун айыыл чок чо-
рук департаментизинге дагзыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ОЛ.

Кызыл хоорай
2019 чылдың сентябрь 27
№ 381-РГ

Политика

ДИНА ОЮННУ
ДЕТКЭЭН

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының бирги сессиязының ээлчеглиг ийги хуралы 2019 чылдың октябрь 14-те болуп эрткен.

Хуралдың хүн айтырыының баштайгызы «Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федералдыг Чөвүлелиниң кежигүнүнүн бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) төлээзи Дина Ивановна Оюннга тыпсырының дугайында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) доктаалының төлөвилели болган.

Хүн айтырыыга хамаарыштыр илеткелдерни ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Каң-оол Даваа, ТР-ниң Дээди Хуралының конституустуг эрге-хоойлу политиказы болгаш күрүнө тургузуунун талазы-биле комитетиниң даргазы Виктор Глухов олар кылганнар. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федералдыг Чөвүлелиниң кежигүнү болгаш Федералдыг Хуралга Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) төлээзиниң негелделеринге «Чаңгыс аай демниг Россия» политиктиг партияның кежигүнү Дина Оюннун кандидатуразы тааржыр деп илеткелчилер демдеглээннер. Ук албан-дужаалга Дина Оюннун кандидатуразын Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының хей кезии деткээн.

«Дина Ивановна Оюннун Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутады бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында» доктаалдың төлөвилелин депутаттар чугаалажып көргөш, Дина Ивановна Оюннун Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутады бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр дээш, депутаттарның хей кезии бадылаан.

Тыва Республиканың хоойлуларынга өскерилгелерни кириериниң дугайында хоойлулар төлөвилелдерин база ТР-ниң Дээди Хуралының доктаалдарының төлөвилелдерин депутаттар чугаалажып көргөннер.

«Шын» солуннун ниитилел-политика килдизи.

Уруг бүрүзү бойдус чаяалгазы-биле чогадыкчы салым-чаяанныг төрүттүнер, ынчалза-даа чүгле салым-чаяанныг үезинде сайырадып, таарымчалыг байдалга кижизиттинген уруглар чогадыкчы кижикылдыр өзүп келир. Эң-не кол чүүл – уругнун чанынга, кажан ол уран чүүл делегейинче бирги базымын кыла берген үеде, кым турарындан дыка хамааржыр.

Уран чүүл делегейи кызыгаар чок, ону чаңгыс хүн, бир чыл эвес, а бүгү назынында билип, өөренип кээр. Ынчангаш уругну чажындан уран чүүлге хөөнүн сайырадыр, ынакшылды оттурар, кижизидер кижилер уран чүүл школаларының башкылары.

Республикада ниитизи-биле 35 уран чүүл школазы бар. Оларның бирээзи найысылалда Надя Рушева аттыг уран чүүл школазы.

1967 чылдың сентябрь айда Кызылдың 2 дугаар школазының баазазына өзүп оран салгалды эстетиктиг чурулгага кижизидер бир дугаар тускай албан черин ажиткан. 1974 чылдан бээр бо хүнге чедир ук школаның чурулга салбыры найысылалдың бир төөгүлүг, республиканың культура тураскаалдарының күрүнө данзызынче кирген орансавада. Бо хүнге чедир школа уран чурулгага быжыг билигилгир бир муң ажыг уругларны доостурган. Школаның чоргаарлары доозукчулары хей. Оларның аразында чурттуң, харын-даа даштыкы күрүнелерде дээр дээн дээди өөредилге черлеринде өөредилгезин уламчылап турарлар бар. Амгы үеде чурулга салбырында салым-чаяанныг 150 школачыны дуржулгалыг башкылар өөредип турар.

Октябрь 10-да Туризм бажыңыга ТАР-ның ССРЭ-ниң составына эки тура-биле киргениниң 75 чыл оюнга тураскааткан «Надя Рушева аттыг уругларның чурулга школазы: эрткен, амгы, келир үези» деп делгелгени байырлыг байдалга ажиткан. Аңаа чурулга салбырының башкылары, өөреникчилери, доозукчулары база чалаткан аалчылар, уран чүүлдү сонуургаар чон киришкен.

Делгелге-галереяны ук школаның директору Аржаана Өлчей ажыдып сөс алгаш, школаның чурулга салбырының төөгүзүн кысказы-биле таныштыргаш, аалчыларны делгелге залынче чалаан.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканының 75 чылын

КЫЗЫГААР ЧОК УРАН ЧҮҮ.

Делгелгеде чурулга школазының өөреникчилериниң, доозукчуларының база башкыларының ажылдарын делгээ. Ында 8 харлыг өөреникчиден эгелээш, дуржулгалыг чурукчуларның

щезиниң кадеттери башкызы-биле келген. 5 «а» класстың кадеди Хову-Аксы чурттуг Алексей Байаа 14 харлыг Алина Монгуштуң «Азия төвү» деп ажылын улуг сонуургаанын

Кадеттер училищезинге чүгле өөредир эвес, янзы делгелгелер, театр, кондээш шупту культура хелеринге кириштирери эки. Ооң чаңгыс классчызы Алина Монгуш бичии чурукчулар аразындан Юлия Донгактын пленэре» деп чуруун онзагаа демдегледі.

Уругларга уран чүүлду таалдаары-биле үлегерлиг руктарны делгээни база огай. Ат-алдарлыг чаңгыс чурттуувус, РФ-тиң камгасайыды Сергей Шойгунун чурукшкы пейзажтарын база суулыг чурукчу Чечек Монгуш «Өг» деп бөлүк чуруктарын аргалыг болдувус. Сергей Куретович Чурт камгалаар беш харысалгалыг эрге-дужаалдаа болза, ёзулуг чогаадык уран шевер чаяалгалыг, халалыг талантылыг кижикылдыр.

Байырлалга хүндүлүг аа чылар болуп, Надя Рушеваны төрелдери Сесерлиг школанында Наталья Дойдаловна Ажыммаа-Рушевага тураскаа кан музейниң тургузукчу Лидия Салчаковна Кара-оол, музейниң директору Светлана Бажиновна Бадарчы база Н.Ажыммаа-Рушеваның чээн Тимур Кызыл-оолович Ховаларуу Надя-биле келгени сөс лун болган. Олар делгелгени киржикчилери салым-чаяанны уругларга шаңнал акшалары база уран чүүл школазының директорунга өөрүп четтириш киини тывысканнар.

Делгелге-галерея Туризм бажыңыга октябрь 16-га чедип уламчылаар. Бо делгелгеде кижиниң сагыш-сеткилинге чүтү эки, өөрүшкүлүг, чараш боду дар артар.

Алдынай АРАКЧА

Авторнун тырттыргаш чуруктары

ажылдары бар. Акварель, гуашь, карандаш-биле чураан натюр-морттар, пейзажтар, портреттер дээш өске-даа ажылдарны

чугаалады: «Чуруктун өңнери, ылаңгыя дээр дыка чараш, шын ышкаш. Тураскаалды ол-па ол-чаан демей кылдыр чураан-дыр.

көрүп таныштывыс. Школаның башкыларының чураан ажылдарындан оларның салым-чаяанны, дуржулгалыг көстүп турар. Чурулга салбырының эргелекчизи Аяна Тойбухаа Бай-Тайганың даш чонукчуларының салгалчызы. Аяна Дондуковнаның «Автопортретин» көөрге, төрүмелинден салгал дамчаан талантылыг чурукчу деп чүве илдең. Төөгүлүг үелерден-не чурулга салбырынга ажылдап эгелээн хоочун башкы, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы Лейда Алдын-оолдун ажылдары делгелгени каастап турар.

Өөреникчилерниң чуруктарын көөрге, ёзулуг-ла катап-таттынмас чаштар делегейи. 8 харлыг Роман Пирингилениң «Филин» (Айбааңгы), 14 харлыг Ксения Монгуштуң «Тиелелге дээш кырган-ачамга мөгөйи», 10 харлыг Ай-Шуру Белек-оолдун «Суурга чуңгу» база школаның доозукчуларының өөренип тургаш чураан чуруктарының аразындан Даяна Манзырыкчының «Современники», Тайра Бичелдейниң «Арт кырынга» деп чуруктарын улуг сонуургал-биле көрдүм.

Делгелге Кызылдың Президентиниң кадеттер учили-

Чоннуң уран чүүлү

«ЧУРТТАЛГАНЫҢ ЫРЫЛАРЫ» МӨӨРЕЙ

Чогаадыкчы ат-сураа Тывага билдингир чораан композитор Каадыр-оол Бегзиниң «Тывада час» деп вальзы алгыг-делгеми-биле чаңгыланы бээр, национал тыва хептиг уруглар Ак-Туругнуң Культура бажыңының сценазынче частың айыраң каас чектери ышкаш аянныг чараш танцы-самы-биле композиторнуң чогаадыкчы уран талантызынга тураскааткан «Чуртталганың ырылары» деп ыры мөөрейи эгелээн. Оң киржикчилери шупту композиторнуң хөгжүмчү салым-чаяанының мөгейикчилери, Бегзи Каадыр-оолдуң ырларын ырлаарына ынак хоочуннар.

«Чуртталганың ырылары» ыры мөөрейиниң башкарыкчызы Римма Ховалыг:

– «Тывада часты» ойнай бээр, сагыш-сеткилге час чайгаар-ла частып кээр, төрзөн чуртувустуң кайгамчык чараш агаар-бойдузу карактарга чуруттунуп, чырык болгаш чылыг хөөнүг аялга сагыш-сеткилге куттула бээр. Каадыр-оол Бегзи муңгак аялгаларны хаая бижири чораан. Ынчанга өгбө хөгжүмчүвүстүң чырык адынга мөгейишаан, оң чырык болгаш чылыг хөгжүм делегейинче аян-чорукту кылып, сеткил-чүрээвистиң ханызындан доюлган ындынывысты хандыр ырлажып алылыңар! – деп, мөөрейниң киржикчилеринге болгаш чыгып келген чонга чугаалааш, компо-

Юрий Сундуй биле Ольга Шивит-оол.

гааткан. Каадыр-оол Бегзиниң композитор болгаш шүлүкчү салым-чаяаны бо ырыда кончуг чараш сөстөрдөн болгаш аялгандан дыка илден.

*Эртенги хүн хаязы дег,
Эргиминиң шырайы дег,
Шеңне чечээ, чаражыңга
Сеткилимден ынак-тыр мен.*

Ынакшыл, төрзөн чурт дээш оон-даа өске темаларга ырыларны Каадыр-оол

тыва национал хөгжүм херекселдери чазап кылырынга хандыкшып, Ак-Туругнуң ус-шевер кижилерин бо ажылче хаара туткан. Хөгжүм херекселдерин чазап кыларда, оларның аялга үндүрер шынарынче композитор улуг кичээнгеи салып турган.

Музыка башкылап, хөгжүм уран чүүлүн удуртукчулап, кандыг-даа ажылды кылып чорда, Каадыр-оол Моңгушевичиниң хандамырынче бойдустан сиңген салым-чаяаны, оң сагыш-сеткилинде чайгаар бүткен кол чүүл – ырларның аялгаларын, харын-даа мырыңай сөстөрүн чогаадыры болган.

«Тывада час» вальзын чедишкенин бижиттинген хөгжүм чогаалдарының бирээзи деп композитор санап турган. Бодунуң бижээн ырларының чыындызын үндүрүп алырын Каадыр-оол Моңгушевич күзеп чорааш, дириг назынында ону боттандырып четтикпээн. Композиторнуң өөреникчизи Томас Моңгуш башкызының ырларының чыындызын тургускан. Тываның Композиторлар эвилели ачы-буян концерттерин Чаа-Хөл кожуунуң суурларының чуртакчыларына көргүзүп, ол чыындыны үндүреринге херек акша-төгерикти чоннуң деткимчези-биле чыгган. Каадыр-оол Моңгушевичиниң күзеп чорааны эзугаар оң ырларының чыындызын «Тывада час» деп адаан.

Ынак композитору, чаңгыс чер-чурттуу Каадыр-оол Бегзиниң чогаат-

кан ырларын мөөрейниң киржикчилер ылап-ла сагыш-сеткилиниң ханызын уярадыр бадырып турганнар. «Шеңне чечээ», «Диңчигеш», «Чүгле сен оң», «Чаңгысклассчы ынакшылым», «Айкужум» дээш өске-даа ырларны башкылар ыраажыларның күүсеткен дыңнакчылар адыш часкаашкынна биле деткип олурганнар.

«Чуртталганың ырылары» деп мөөрейинге Каадыр-оол Бегзиниң ырларын аңгыда, тыва болгаш орус композиторларның ырларын база ырлажылар ырлап турдулар. Чижээлээр Чаа-Хөл кожуунуң төп эмнелгезин хоочуннар ансамблиниң кежигүннэ «Деревенька моя» деп ырыны сагыш-сеткилиниң ханызындан ырлааннар. Эрткен 100 чылдың ортаа үезинде Совет Эвилелинге, Тывага база дыңнап неперенгей турган «Огонёк» («Отчужденный») деп ырыны Юрий Сундуй биле Ольга Шивит-оол орус болгаш тыва дылдар ырлап бадырыптарга, улуг назы-хардыңнакчылар оларның-биле кады ырлажы бергеннер.

Ак-Туругнуң Байыр Байынды атты уран чүүл школазының баян класын өөреникчизи, 2017-2018 чылдарда «Родина искусств» («Уран чүүлдүң челээжиги») болгаш 2019 чылда «Музыкальные узоры» («Хөгжүмнүг хээлер») республика чергелиг мөөрейлерниң тиилекчизи Сайыт Бегзи композитор Каадыр-оол Бегзиниң чогаатканы аялгаларын баянга ойнааңа дыңнакчылар дыка сонугаан.

Эрткен вектиң 70 чылдарының ырларындан үзүндүлери Полина Сүктөрн гитарага ойнааны база дыка солук болган.

Чаа-Хөл кожуунуң Булуң-Терек ортумаа школазының тыва дыл болгаш чогаал башкызы, шүлүкчү Нина Эрткен «Улуг-Хемим, Енисейим» деп ырыныңынналыр ырлап бадырыпкаш, дыңнакчыларны болгаш жюри кежигүннерин кайгадып, бирги черген шаңналынга төлөптүг болган.

«Чуртталганың ырылары» деп мөөрейиниң деткикчилери композитор Каадыр-оол Бегзиниң ажы-төлүн мурнундан уруу Диана Каадыр-оол овна мөөрейниң тиилекчилерин шаңналдарны, мөөрейниң киржикчилеринге шуптузунга өртектег белектер ачазының «Тывада час» деп ырларын чыындызы-биле кады тывыскан.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ

Диана Бегзи ыраажыларның бирээзи-биле.

зитор Каадыр-оол Бегзиниң чогаадыкчы ажылын оларга таныштырган.

Каадыр-оол Моңгушевич Бегзи 1941 чылдың февраль 18-те Тыва Арат Республиканың Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Туруг сумузунга Кара-Суг деп черге төрүттүнген. Бичии оол шаанда-ла оң хөгжүмчү салым-чолу илдеңи-биле илереп келген. Черзи Моңгуш, Байыр Байынды дээш Ак-Туругнуң өске-даа ус-шевер кижилериниң чазап кылганы бызаанчы, игил, дошпулуур дээш ышкаш хөгжүм херекселдеринге ойнай бээр апарган. Ак-Туругга школа, көдээ клуб ажыттыннып, аңаа баян, домбра, гитара дээш өске-даа хөгжүм херекселдери тыптып кээр, бичии Каадыр-оол баянга дүрген ойнап өөренип алган. Баян оң ынак хөгжүм херекселдериниң бирээзи апарган. Школаны дооскаш, Каадыр-оол Бегзи Кызылдың уран чүүл училищезиниң (амгы колледж) композитор салбырынче өөренип кирген. Училищеге өөренип турган чылдарында оң хөгжүмчү уран талантызы улам хөгжээн. Музыка теориязы-биле ханы таныжып, нота бижириңге өөренип, «Шеңне чечээ» деп баштайгы ырызының сөзүн болгаш аялгасын чо-

Моңгушевич бижээн. Эрткен 100 чылдың 60-70 чылдарында Каадыр-оол Бегзиниң ырларын Тываның салым-чаяанныг дээш аныяк ыраажылары күүседип, композиторнуң ырлары концерттерге, радиога удаа-дараа дыңналып турган. Ол үеде Каадыр-оол Бегзи республикага атсураа алган аныяк композиторларның бирээзи апарган.

Композитор республиканың школаларына музыка башкылап, хөгжүмге салым-чаяанныг оолдар, уругларны профессионал хөгжүмчүнүң коопсузунче үдөп үндүргөн. Амгы үеде республикада эки билдингир хөгжүмчү Томас Моңгуш база Бегзи Каадыр-оолду хөгжүм делегейинче эдертип кириген башкыларының бирээзи деп санап чоруур.

Төрзөн чери Ак-Туруг суурга Байыр Байынды аттыг уран чүүл школазын тургузарына бодунуң улуг үлүүн Каадыр-оол Моңгушевич кирип, музыка класын тургузуп, ону хөгжүм херекселдери-биле четчелээринге, музыкага уруглар, оолдарны өөредириниң методиказын шигээди алырынга киржип, идепкейлиг ажылдап турган. Бо школага башкылап ажылдап турган чылдарында композитор

Полина Сүктөр.

Шеми школазының 80 чылынга

АЛДАР-АТТЫГ БАШКЫВЫСКА МӨГЕЙИГ

32 чылдың чайынында Чыраа-суурга школада чаа директор дап келген деп чар бүдүн суурга аны-биле тарай берген. Сен-1-де школага 11 класска өөренип ивиске, чаа директорну шугум алынга таныштырып, ат-сывын берди. Директорнуң ады – Олег вич Шириндивии болду. Баш-ва АССР-ниң чырыдышкын аның сайыды Боодур-оолдун аны-биле бистиң школага дирек-тор келген болду.

Шеми биске төөгү эртемни башкы-орду. Боду кончуг эвилең-ээлдек, дыка-ла эки башкы. Алыс боду а ажилдакчызы кижилерни, башкыларны, ада-суурнуң чонун-даа хүндүлөп, кончуг-даа топтуг-томаанның, өзү-бүдүштүг башкы чонунга до-үндүлөди берген. Шириндивии Саян артындан ажилдап келген ларның чурттаар оран-савазын, аралының байдалы дээш, онза-гейни салыр болгаш доктаамал-ралга алыр турган.

Чыраа-Бажының бирги 11 класс-ы болуп, 18 уруг, 7 оол, шупту и доостувус. Клазыыс даргазы Боол Комбуевич Куулар турду. Бооскан эштеривистен Калдар-оол-евич Чадаана хоорай Соведин-ап, «Чаа орук» солуннуң редак-адаа ажилдап турду. Көжелдей-оолович Монгуш – чогаалчы. Монгуш – дээди эртемниг мал-Отканмай Орус-оолович Монгуш-матика башкызы, Кенден Клара-ерация бухгалтери, Валентина-ос-госстрах ажилдакчызы. Мен,

Виктория Кууларовна Пюрюна культура ажилдакчызы болдум. Чеже-даа ул-гадып, кырый-даа берген болзувусса, башкывысты утпайн, сактып чоруур бис.

Олег Оспаевич улаштыр Шеми шко-лазын директорлап ажилдаан. Шеми школазы 8 чыл школазы турда, ортумак школа кылыр дээш төлөвилел-сметазын тургузуп, чаа школаның оран-савазын грек тудугжуларга туттурган. Чаа, улуг спорт залдыг, класс-кабинеттерлиг школаны тудуп доозупкан. Шириндивии башкы Чадаана хоорайже, школаның ажилдышкынын кылыр дээш, 1971 чылдың сентябрь 10-да бодунуң «Урал» мотоциклин мунуп алгаш, районо дарга-лары-биле дугуржуп, чаа спорт залынга волейбол, баскетбол мячиктери, сеткиле-ри дээш оон-даа өске дериг-херекселдер-ни чүдүрүп алгаш, дедир Шемиже чанып олура, совхозтуң тараазын сөөрткен «ЗИЛ» деп улуг машинага тавартыпкаш, мөчээ. Ол хүн чүве көзүлбес кончуг улуг хат хадаан.

Шеми школазы бо хүннерде бодунуң 80 чыл юбилейин демдегеп эрттирер деп турар. Шеми школазының төөгүзүнде Олег Оспаевич төрөөн школазынга бер-динген, чоннуң ажи-төлүн эртем-билигге чедирер дээш, кызып ажилдап чораан кижилерниң бирээзи.

Олег Оспаевич Шириндивии эзулуг шынчы коммунист, хөй-ниитижи, ажилын-га сеткилинден бердинген, хүндүткелдиг башкы чораан. Ол Москва хоорайга

партияның дээди школазын дооскан. Ол чүгле Чыраа-Бажы, Шеми школала-рынга директорлап чораан эвес, Кызыл хоорайның бирги пионерлер бажынынга директорлап, партия шугумунга ажил-дап, Улуг-Хем кожууннуң Арыг-Үзүү суурунга партком секретарылап, Чөөн-Хемчиктин партия райкомунга килдис эргелекчилеп ажилдап чораан. Кайда хожудаңгай, аскаш кыннып турар ажил-агый бар болдур, ооң ажилын быжыглап тургузары-биле Олег Оспаевичини партия райкому даалга бергеш, ынаар ажилдадып чорудуптар турган.

Ооң ажилын нам, чазак бедии-биле үнелеп, 1967 чылдың май 10-да Тыва АССР-ниң школаларының «Алдарлыг башкызы» деп бедик атты аңаа тывыска-ны эзулуг чоргаарал болгаш хүндүткел болур.

Ооң өөнүң ишти – Мамызаан (Мария) Аралчыновна Шириндивии. Кончуг киж-изиг, «Ава» деп бедик атка эзулуг төлөп-тиг кижилер болуп чораан. Шириндивиилер бир оолдуг, бир кыстыг. Оглу Доржу Олегович Ленинградтың ужар чүүл училищезин дооскаш, Кызылдың аэропортунга борт-инженер болуп ажилдап турган. Оон ол Караганданың дээди милиция школазын доозуп алгаш, Ак-Довурак хоорайга ми-лиция шугумунга ажилдаан. Ооң өөнүң ишти Светлана Хертековна Шириндивии, орус дыл башкызы болуп ажилдап чо-раан. Олар кончуг өөренир Слава, Орлан деп оолдарлыг. Шеми школазының тер-

гийн эки өөренир өөреникчилери турган.

Уруу Надежда Олеговна Шириндивии (Монгуш) Кызылдың башкы институтун дооскаш, Шемиге ийи чыл ажилдааш, Чадаана хоорайже көжүп келген. Ол өөнүң эззиниң ажил-агыны аайы-биле Чадаанага келгеш, №2 школага орус дыл, литература башкылаан. Ол школаның директору болуп ажилдап тургаш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Чаңгыс-ла ол школазынга дыка үр ажилдаан, ачазының угун дөзеп, эзулуг хүндүткелдиг башкы болган. Ол «Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы» деп бедик аттың эдилекчизи. Өөнүң ээзи Владимир Комбуй-оолович Кара-Монгуш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчы-зы», спорттуң тергигини деп аттың эди-лекчизи, Тыва хүреш федерациязының оралакчызы, Чадаананың Хоочуннар бажынының директору болуп ажилдап чоруур.

Надежда, Владимир олар ийи оолдун, ийи кыстың төлөп-тиг ада-иези. Ажи-төлү шупту эртем-билигиг, төлөп-тиг кижилер болуп чурттап чоруурлар. Оларны Буян, Орлан, Чинчи, Сырга деп адаар. Олар кырган-ачазы Шириндивии башкының адын сыкпайн, чонунга, Тывазынга төлөп-тиг хамаатылар болуп чоруурлар.

Виктория ПЮРЮНА, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы.

Тываның күрүне университетинде

ТЫВАДА РОССИЯ ЧЕРГЕЛИГ ОЛИМПИАДА

тышкан Нациялар Организа-2019 чылды Бүгү-делегейниң чоннарының дылдарының кылдыр чарлаан. Ынчангаш «ЮНЕСКО» деп сеткүүлдүн үндүрүлгезин аңаа тураскаадып

ен. Нап-ла, дыл чок болза, чон турбас. Магалаары, сайзырадыры күрүне ийи айтырыгларның бирээзинге

жыр. Тываның күрүне университе-ти-бириниң үндезин чоннарының «ры» деп регионнар аразында маданы 2014 чылдан тура Си-евискээринде дээди өөредилге ийиң студентилериниң аразында ийи эгелээн. Ооң кол сорулгалары:

алдарның эртемге сонургалын-ры, күштелдирери; Сибирьниң чоннарының дылын, культура-дагалап арттырып алып, сайзы-дээш, янзы-бүрү хемчеглерни

ры; дээди өөредилге черлериниң да харылзааларны быжыглаары.

Чылда эң-не баштай эрткен олим-пиада Н.Ф. Катанов аттыг Хакасияның университети, Даг-Алтайның университети, Тываның күрүне ситединиң студентилери кириш-чан ТывКУ-нуң ректору О.М. Хо-киржикчилерге байыр чедиргеш,

егни улам калбартып, чылдың-на ар кылдыр сүмелзэн. Ооң саналын-нуң эртем талазы-биле прорек-тор Ондар, келген командаларның кчулары Т.Е. Орсулова, В.А. Ко-ков олар деткээнер. Олимпиа-да «Дыл – чоннуң сагыш-сет-ти-туразының шыгжамыры» деп «столга» аалчылар киржип, алтай,

акас дылдарның амгы үеде бай-чидиг айтырыгларын чугаалаш-Келген аалчыларга тыва хөгжүм-елдериниң дугайында мастер-класс Тыва культура төвүнүң ажил-лары И.Көшкендей, А.Монгуштуң

тазы-биле эрттиргенер. 2019 чылда олимпиаданың кир-ти-тери көвүдөп, Саха (Якутия) Республиканың М.К. Аммосов ат-тыг Чөөн чүктүң федералдыг

университетиниң студентилери не-мешкен. Ынчан келген аалчылар Тывага болуп эрткен «Түрктөртүн алдыны» деп Россия чергелиг шуулганга база киржир аас-кежиктиг болганнар. Якут команданың төлээлериниң бирээзи Ин-нокентий Лебедев уран салым-чаяны-биле хамыкты кайгаткан. Шуулганның түңнелинде «Алдын-Булакка» эрткен байырлыг концертке ол элзэн каш ырларны бодунуң дылының кырынга бараалгадыр, көрүкчүлөр катап-катап ырлап бээр кылдыр дилеп турганнар.

Ынчангы олимпиаданың киржикчизи, тулган эссе-чогаадыгның автору деп үнелеткен Инноке-тий Лебедев амгы үеде Якутияның билдингир эстрада «сылдызы» болу берген, Якутияның Эстра-да театрында ажилдап турар.

2019 чылда олимпиада федералдыг деңгелче көдүрлүп, «Сибирьниң болгаш Уралдың үндезин чоннарының дылдары» деп ат-биле Россияның Эртем болгаш дээди

өөредилге яамызының Россия чер-гелиг студентилер олимпиадазының даңзынчыг кирген.

Бо чылын сентябрь 24-26 хүннеринде болуп эрткен олимпиадага келген командаларның удуртукчулары фило-логия эртемнериниң кандидаттары, доцентилер Елена Архипова, Наталья Таскаракова якут болгаш хакас литера-тура дугайында лекцияларны филология факультединиң студентилеринге болгаш башкыларынга номчуп, арга-дуржулга солушканнар.

Олимпиаданың онаалгалары теоре-тиктиг болгаш практиктиг кезектерден тургустунар кылдыр чурумчуй берген. Тюркология эртемниң сайзыралы, Сибирьниң түрк дылдарының төөгүзү, лексиказы, грамматиказы, эрте-бурунгу түрк бижикке хамаарышкан айтырыг-ларга киржикчи бүрүзү харыылаар. Оон аңгыда түрк дылдарның амгы үеде байдалы, келир үеде дээш чергелиг аңгы-аңгы темаларга эссе бижир онаалгалар-ны күүседирлер.

Келген команда бүрүзү бодунуң куль-туразын база таныштырып, ыр-шоор, шүлүктү, танцы-самны бараалгадыр.

Олимпиаданың киржикчилерин Тываның күрүне университети чылдың-на чылыг-чымчак уткуп ап, оларны Кундустуг аржааны, «Алдын-Булак» деп этнокультурлуг комплекс, «Кадарчыга тураскаал» дээш оон-даа өске черлерге чедирип турар. Оон аңгыда Тываның Алдан-Маадыр аттыг Национал музейи аалчыларның ыяап-ла оюп эртпес чери болу берген.

Олимпиаданың ооң мурнунда чыл-дарда киржикчилериниң чамдызы амгы үеде Тываның, Хакасияның, Якутияның, Алтайның аңгы-аңгы өөредилге черле-ринде башкылар, эртем ажилдакчылары кылдыр ажилдап турарлар. Аспирантура, магистратурада өөредилгезин уламчы-лап турарлар-даа бар.

Мындыг улуг хемчегни эрттиреринге Тываның күрүне университетиниң тыва

филология болгаш ниити дыл эртемниң кафедралык баш-кылары Е.М. Куулар, А.М. Соян, Н.Д. Сувандии, М.А. Күжүгет, Е.Т. Чамзырын, А.Я. Салчак, У.Цэцэгдары чылдың-на идеп-кейлиг киржип турарлар. Олим-пиаданы эрттиреринге ТывКУ-нуң ректору О.М. Хомушкун, эртем талазы-биле проректор У.В. Ондар, эртем-шинчилел ажил-дарын организастаар килдис деткимчени көргүзүп турарлар.

Айлаңмаа СОЯН, филология эртемнериниң кандидаты, ТывКУ-нуң доцентизи.

Байыр чедиришкени

Бистиң улуг угбавыс Дингер Хомодуковна ОНДАРНЫҢ октябрь 15-те төртүтүнгөн хүнү. Угбавыстың 30 чылдарда эмчи шугумунга үрөтүнелдиг, ак сеткилдиг, кызымак ажылының черечизи – ооң шаңналдары: Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи, Россия Федерациясының Кадык камгалалының тергиини, Чылдың тергиин эпидемиолог эмчизи. Хову-Аксының суму Соведин даргалап, удуртуп чораан ол үениң кыс удуртукчуларының бирээзи. Амгы үеде Тываның СПИД-ке удур камгалап болгаш демисел төвүнде эмчи.

Аал-оранның улуг өгбө-энези,
Ававысты солаан улуг угбавыс.
Арат-чонунга хүндүткелдиг кадр,
Ажы-төлүңгө энэрелдиг эне.
Акы-дунмазынга – чоргаарал,
Алаактырып өстүрүшкен угбавыс.
Бурган өргээзи Күнгүрбаа деп
Буяныг адынга төлөптүг-даа.
Арны чараш-чазык чырыткылаан,
Алыс хөңнү арыг, буян долган.
Угбавыска сүлдөзү бедик, сергек
Узун назылаарын бис күзөдүвис.
Бурган айызы улам улай саарлып,
Буяны тәнчү чок, таттунмөс болзун!
Дарийгилер үргүлчүнүң чарылбайн,
Даады сени камгалап-ла чорзунам!

Москвада, Якутияда, Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга сумуунда кады төрээнери Артык Ховалыг, Алефтина Байкара, Николай, Александр Ховалыглар, Санкт-Петербургта, Кызылда чээнери, оларның ажы-төлү, уйнуктары, Перуда кудалары.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района Чаа-Хол кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. сийской Федерации Чап-оол Омак Эртинеевича о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из населенных пунктов, с разрешенным использованием индивидуального жилищного строительства, расположен по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. 60 лет Октября, д. 276, шей площадью 1143 кв. м. с кадастровым № 17:14:010102 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 02.11.2015 № 291г.).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования размещения необходимо подать письменное заявление также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 15.11.2019г.

Утерянный аттестат об основном общем образовании №01704000005505, выданный 15 сентября 2017 года М. «Солчурская СОШ» Овюрского кожууна Республики Тыва им. Монгуш Ананды Орлановича, считать НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ОТКРЫТОГО АУКЦИОНА

Администрация муниципального района «Барун-Хемчикский кожуун Республики Тыва», именуемая в дальнейшем «Организатор аукциона», сообщает о проведении аукциона права на заключение договора аренды земельных участков из категории земель сельскохозяйственного назначения и населенных пунктов с разрешенным использованием: для индивидуального жилищного строительства, под гаражи, сельскохозяйственного использования.

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Основание проведения аукциона: постановление администрации Барун-Хемчикского кожууна РТ № 327 от 15.10.2019г. «Об организации проведения аукциона по продаже права на заключение договора аренды земельных участков, находящегося в муниципальной собственности государственная собственность на которые не разграничена».

Аукцион проводится 15 ноября 2019 года в 11 часов 00 минут (время местное) по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык, ул. Чадамба, д. 20 (актовый зал).

Регистрация участников с 10.30-10.55 часов (Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык ул. Чадамба, д. 20, каб. земельно-имущественных отношений).

Дата начала приема заявок на участие в аукционе – 15 октября 2019 года.

Время и место приема заявок – в рабочие дни и часы с 09.00 до 18.00ч. (с 13.00-14.00 перерыв) время местное, по адресу: Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык, ул. Чадамба, д. 20. Контактный телефон: 8 (39441) 21-2-99, факс 21-8-61.

Дата окончания приема заявок на участие в аукционе – 07 ноября 2019 года, в 13.00 часов (время местное).

Дата рассмотрения заявок на участие в аукционе – 08 ноября 2019 года, в 10.00 часов (время местное) по адресу: Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык ул. Чадамба, д. 20.

каб. зал совещаний.

Дата, время и место подведения итогов аукциона – 15 ноября 2019 года после завершения аукциона по адресу: Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык ул. Чадамба, д. 20 (актовый зал).

II. СВЕДЕНИЯ О ВЫСТАВЛЯЕМЫХ НА АУКЦИОН ПО ПРОДАЖЕ ПРАВА АРЕНДЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ ЛОТ № 1

1.1. Характеристика земельного участка:
• местоположение земельного участка – Российская Федерация, Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык, ул. Зои Тырышпаевны, д. 17/3.

• площадь – 9470 кв.м., в границах, указанных в кадастровом паспорте земельного участка;
• кадастровый номер – 17:02:0700048:216;
• категория земель – земли населенных пунктов;
• разрешенное использование – для хранения и переработки сельскохозяйственной продукции.

• ограничения использования земельного участка, обременения земельного участка – отсутствуют;
1.2. Начальная цена права аренды земельного участка установлено в соответствии с отчетом независимого оценщика составляет 9500 (девять тысяч пятьсот) рублей.

1.3. Сумма задатка для участия в аукционе 20% от начальной цены предмета аукциона составляет 1900,0 (одна тысяча девятьсот) руб.

1.4. Величина повышения ежегодной рыночной арендной платы земельного участка («шаг аукциона» 3% от начальной цены) – 285 (двести восемьдесят пять) руб.

1.5 Обременения, ограничения не установлены.

ЛОТ № 2

1.1. Характеристика земельного участка:
• местоположение земельного участка – Российская Федерация, Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык, ул. Буян-Бадыргы ноян, д. 99а.

• площадь – 8842 кв.м., в границах, указанных в кадастровом паспорте земельного участка;

• кадастровый номер – 17:02:0700046:219;
• категория земель – земли населенных пунктов;
• разрешенное использование – для хранения, переработки сельскохозяйственной продукции.

• ограничения использования земельного участка, обременения земельного участка – отсутствуют;
1.2. Начальная цена права аренды земельного участка установлено в соответствии с отчетом независимого оценщика составляет 9000 (девять тысяч) рублей.

1.3. Сумма задатка для участия в аукционе 20% начальной цены предмета аукциона составляет 1800 (одна тысяча восемьсот) руб.

1.4. Величина повышения ежегодной рыночной арендной платы земельного участка («шаг аукциона» 3% от начальной цены) – 270 (двести семьдесят пять) руб.

1.5 Обременения, ограничения не установлены.

Получить дополнительную информацию о земельных участках, форме заявки и проекте договора аренды земельного участка с условиями участия в аукционе, порядком внесения и возврата задатка, внесенных за участие в аукционе, порядком подачи заявок и проведением аукциона можно с момента публикации извещения в рабочие дни с 9.15 до 18.00 (перерыв с 13.00 до 14.00) по адресу: Республика Тыва, Барун-Хемчикский кожуун, с. Кызыл-Мажалык ул. Чадамба, 20, кабинет земельно-имущественных отношений. Информация размещается также на официальном сайте администрации Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва по адресу: barun.rtyva.ru на официальном сайте Российской Федерации www.torgi.gov.ru. Телефон для справок – 8 (39441) 21-299.

Заявки оформляются и подаются в отделе земельных и имущественных отношений администрации Барун-Хемчикского кожууна по адресу: с. Кызыл-Мажалык ул. Чадамба, д. 20, каб. отдела земельно-имущественных отношений.

Осмотр земельного участка на местности проводится претендентом самостоятельно в удобное для него время, для этого, в случае необходимости, организатором торгов предоставляются схемы (планы) расположения земельного участка.

Хурал представителей Тандинского кожууна вносит поправки:

- в объявление Решения от 11.09.2019 года №09 «Об объявлении конкурса на замещение вакантной должности председателя администрации Тандинского кожууна» опубликованное в газете «Шын» от 10.10.2019 года №115, в тексте слова «... 25 лет ...», читать как «... 18 лет ...»;

- в извещении «О проведении конкурса на замещение вакантной должности председателя администрации Тандинского кожууна по контракту», в тексте слова «... 25 октября ...», читать как «... 29 октября ...».

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3948

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүсөдип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор – 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар – 2-17-91.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. – 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык. – 2-17-94

Харылзаа, информация технологийлары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн. Херечилепдин дугавы – ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылар-Чыгылыңга индекс: хуу кижилерге – П6855, организацияларга – П6860 Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Номери парлагаш дугавы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.